

Anna Kołodziejczak

*Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
Wydział Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Gospodarki Przestrzennej
Zakład Geografii Rolnictwa i Wsi
aniaka@amu.edu.pl*

Badania naukowe w zakresie rozwoju obszarów wiejskich w Zakładzie Geografii Rolnictwa i Wsi UAM

Zarys treści: Badania nad rozwojem obszarów wiejskich początkowo nie cieszyły się dużym zainteresowaniem wśród badaczy i związane były z geografiami rolnictwa. Było to podejście monofunkcyjne (sektorowe), czyli obszary wiejskie rozpatrywane były pod kątem rolnictwa. Obszar rolniczy był to obszar wiejski, natomiast ludność rolnicza odpowiadała ludności wiejskiej. Przełom nastąpił w latach 90. XX w., kiedy zastosowano podejście wielofunkcyjne. W polskiej geografii pojawiła się subdyscyplina, tj. geografia wsi, a w pracach najczęściej podkreśla się jej wieloprzedmiotowy charakter w przeciwieństwie do jej poprzedniczki i zarazem tylko części obecnego zróżnicowanego zbioru zainteresowań, czyli geografii rolnictwa. Na początku XXI w. narodziła się koncepcja zintegrowanego rozwoju rolnictwa i wsi, która stała się podstawą do prowadzenia badań kompleksowych. W koncepcji tej uwarunkowania gospodarcze, społeczne i przyrodnicze są przedstawiane jako istotna zmienna wyjaśniająca deformacje struktury przestrzennej obszarów wiejskich w kategorii miejsca rozumianego jako pewna całość terytorialna. Założenia tej koncepcji oparte na wielofunkcyjności obszaru wiejskiego i rolnictwa są często wykorzystywane jako podstawa teoretyczna w opracowaniach planistycznych, diagnostycznych i typologiach. Celem artykułu jest przedstawienie wyników badań związanych z rozwojem obszarów wiejskich wykonanych przez pracowników Zakładu Geografii Rolnictwa i Wsi. Badania te były i są bardzo zróżnicowane – w sensie ilościowym, jakościowym oraz przestrzeni, której dotyczyły. Zaowocowały one wieloma postulatami dla polityki rozwoju obszarów wiejskich.

Słowa kluczowe: obszary wiejskie, rolnictwo, dorobek badań geograficznych, zintegrowane planowanie rozwoju

Wprowadzenie

Badania nad rozwojem obszarów wiejskich początkowo nie cieszyły się dużym zainteresowaniem wśród badaczy i związane były z geografiami rolnictwa. W poszczególnych ośrodkach uniwersyteckich zajmowali się tym pojedynczy specjaliści,

którzy często nie mieli możliwości skupienia wokół siebie osób zainteresowanych problemami rolnictwa. Przyczyny tego stanu rzeczy były zróżnicowane. Geografia rolnictwa jako subdyscyplina naukowa została wyodrębniona w okresie, kiedy znaczenie rolnictwa w rozwoju kraju było deprecjonowane. Brak było tradycji badawczych, a tym samym dyscyplina ta nie dysponowała własną metodologią czy metodami badań. Problemy, którymi zajmuje się geografia rolnictwa, wymagają od badacza szerokiego spektrum wiedzy, gdyż często ich zakres graniczy bądź zazębia się z zainteresowaniami innych dyscyplin naukowych. Wiedza ta jest niezbędna do wyjaśnienia przyczyn przestrzennego zróżnicowania rolnictwa i procesów zachodzących w środowisku geograficznym. Wówczas było to podejście monofunkcyjne (sektorowe), czyli obszary wiejskie rozpatrywane były pod kątem rolnictwa. Obszar rolniczy był to obszar wiejski, natomiast ludność rolnicza odpowiadała ludności wiejskiej.

Przełom nastąpił w latach 90. XX w., wtedy zastosowano podejście wielofunkcyjne. W polskiej geografii pojawiła się subdyscyplina geografia wsi, a w pracach najczęściej podkreśla się jej wieloprzedmiotowy charakter w przeciwieństwie do jej poprzedniczki i zarazem tylko części obecnego zróżnicowanego zbioru zainteresowań, czyli geografii rolnictwa.

Na początku XXI w. narodziła się koncepcja zintegrowanego rozwoju rolnictwa i wsi, która stała się podstawą do prowadzenia badań kompleksowych w koncepcji tej uwarunkowania gospodarcze, społeczne i przyrodnicze są przedstawiane jako istotna zmienna wyjaśniająca deformacje struktury przestrzennej obszarów wiejskich w kategorii miejsca rozumianego jako pewna całość terytorialna. Założenia tej koncepcji oparte na wielofunkcyjności obszaru wiejskiego i rolnictwa są często wykorzystywane jako podstawa teoretyczna w opracowaniach planistycznych, diagnostycznych i typologiach (Kołodziejczak 2017).

W 1987 r. w Instytucie Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Gospodarki Przestrzennej UAM powstał Zakład Gospodarki Żywnościowej i Wsi, którego założycielem i kierownikiem do 2004 r. był prof. dr hab. Benicjusz Głębocki. Badania prowadzone w Zakładzie można podzielić na kilka etapów.

Okres 1 do połowy lat 90. XX w. to badania z zakresu geografii rolnictwa, poświęcone typologii oraz strukturze organizacyjnej rolnictwa w ujęciu krajowym, regionalnym. Jest to także okres bardziej powszechnych zastosowań metod ilościowych w badaniach geograficznych rolnictwa.

Okres 2 od połowy lat 90. XX w. do czasu akcesji Polski do UE obejmuje zagadnienia gospodarki żywnościowej, struktury przestrzennej rolnictwa, badania porównawcze rolnictwa Polski z rolnictwem innych krajów. Coraz powszechniejsze jest łączenie zagadnień dotyczących struktury przestrzennej rolnictwa z szerzej ujmowaną problematyką obszarów wiejskich. Zapoczątkowano badania z zakresu geografii leśnictwa. Dorobek naukowy Zakładu Gospodarki Żywnościowej i Wsi z tych dwóch okresów przedstawił Głębocki (2005) w artykule pt. „Geografia rolnictwa w poznańskim ośrodku uniwersyteckim”.

Okres 3 od akcesji Polski do UE do powstania nowej dyscypliny geografia społeczno-ekonomiczna i gospodarka przestrzenna to zagadnienia zmian struktury przestrzennej na skutek wpływu Wspólnej Polityki Rolnej UE na rozwój

rolnictwa i obszarów wiejskich. Po 2010 r. dołączyły badania związane z planowaniem i zagospodarowaniem przestrzennym obszarów wiejskich.

Okres 4 od 1 stycznia 2020 r., tj. powstania Zakładu Geografii Rolnictwa i Wsi, do czasów obecnych to kontynuacja poprzednich badań z zakresu geografii rolnictwa, leśnictwa i wsi oraz wsparcie badań związanych z problematyką zintegrowanego rozwoju rolnictwa i wsi poprzez prace projektowe prowadzone przez pracowników Zakładu w ramach Laboratorium Rewitalizacji Miast i Odnowy Wsi.

Celem opracowania jest przedstawienie wyników badań nad rozwojem obszarów wiejskich prowadzonych przez pracowników Zakładu Geografii Rolnictwa i Wsi od akcesji Polski do UE po czasy współczesne.

Główne kierunki badań

Dorobek naukowy pracowników Zakładu Geografii Rolnictwa i Wsi jest wielokierunkowy i zmieniający się w czasie. Zainteresowania badaczy rozwijały się wokół geografii rolnictwa, od lat 90. XX w. geografii wsi, a od początku XXI w. dodatkowo geografii leśnictwa oraz zintegrowanego planowania rozwoju obszarów wiejskich. Główna problematyka badawcza koncentruje się wokół trzech płaszczyzn:

1. Zintegrowany rozwój rolnictwa i wsi w aspekcie przestrzennym.
2. Wpływ Wspólnej Polityki Rolnej UE na rozwój rolnictwa i obszarów wiejskich w Polsce i wywołane przez nią zmiany struktury przestrzennej.
3. Planowanie i zagospodarowanie przestrzenne obszarów wiejskich.

Do szczegółowych kierunków badań prowadzonych w Zakładzie Geografii Rolnictwa i Wsi należą:

- zróżnicowanie i zmiany struktury przestrzennej rolnictwa w skali regionalnej i lokalnej;
- zmiany struktury agrarnej rolnictwa w Polsce;
- związki przestrzenne zachodzące między natężeniem upraw roślin a warunkami przyrodniczymi i czynnikami społeczno-ekonomicznymi w Polsce;
- związki przestrzenne zachodzące między natężeniem chowu zwierząt gospodarskich a warunkami przyrodniczymi i czynnikami społeczno-ekonomicznymi w Polsce;
- dywersyfikacja sposobów gospodarowania w rolnictwie;
- przestrzenna organizacja rynków produktów rolnych;
- wielofunkcyjność rolnictwa i wielofunkcyjność gospodarstw rolnych w aspekcie przestrzennym;
- problematyka rolnictwa miejskiego;
- gospodarka leśna w Polsce;
- problemy społeczne rozwoju obszarów wiejskich;
- wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich;
- struktura funkcjonalno-przestrzenna i zagospodarowanie przestrzenne obszarów wiejskich;
- funkcjonowanie lokalnych grup działania;

- obrót nieruchomościami gruntowymi i jego wpływ na zagospodarowanie przestrzenne wybranych obszarów;
- planowanie rozwoju obszarów wiejskich;
- problemy rewitalizacji na obszarach wiejskich i odnowy wsi;
- ocena rozwoju obszarów wiejskich i wytyczanie strategii rozwoju na szczeblu lokalnym i wojewódzkim.

Przedstawione wybrane wyniki badań w publikacjach naukowych nie wyczerpują efektów badawczych tych subdyscyplin geografii społeczno-ekonomicznej i gospodarki przestrzennej. Istotną ich częścią są opracowania niepublikowane w postaci analiz, ekspertyz, opinii, ocen, map wykonanych na zlecenie władz administracyjnych, samorządowych, różnych jednostek naukowych i gospodarczych.

Geografia rolnictwa

Od wielu lat prowadzone są w Zakładzie badania nad zmianami struktury przestrzennej rolnictwa. Ich celem jest przedstawienie przemian przestrzennych w rolnictwie na różnych poziomach szczegółowości – od wsi, poprzez gminy, powiaty, aglomerację poznańską, województwo wielkopolskie, po obszar Polski – oraz zjawisk z nimi związanych, które zaszły pod wpływem dwóch transformacji, tj. postsocjalistycznej i europejskiej. Terapia szokowa początku lat 90. XX w., jako sposób przyspieszonej transformacji, wytworzyła niekorzystne dla rolnictwa uwarunkowania wyznaczone przez powrót do gospodarstw kilkuset tysięcy rzeszy pracowników zwolnionych z pracy w przedsiębiorstwach poza rolnictwem, spadek wsparcia budżetowego, likwidację PGR i inne czynniki, co spowodowało zapaść dochodową rolnictwa i regres w produkcji rolnej. Akcesja Polski do UE dała silny impuls dla rozwoju poprzez objęcie rolnictwa mechanizmami Wspólnej Polityki Rolnej. Badania te prowadzone były w oparciu o dane Powszechnych Spisów Rolnych 1996, 2002 i 2010 według gmin, wyniki zostały przedstawione w publikacji pod red. Głębockiego (2014) „Zróżnicowanie przestrzenne rolnictwa. Powszechny Spis Rolny 2010”. Będą one kontynuowane, gdyż oczekujemy na wyniki PSR, który ma się odbyć jesienią 2020 r.

Transformacja gospodarcza, społeczna i polityczna po 1989 r. wywarła istotny wpływ na strukturę agrarną rolnictwa. Postępował proces koncentracji ludności, następował rozwój aglomeracji miejskich, zmniejszyło się znaczenie przemysłu w gospodarce narodowej, nastąpiły przemiany strukturalne w rolnictwie (Głębocki 1998, 2000). Procesom tym towarzyszyła zmiana rolniczego użytkowania ziemi. Przekształcenia w rolnictwie w latach 2004–2020 można przypisać głównie Wspólnej Polityce Rolnej UE. Politykę tę realizowano, tworząc jednolity rynek rolny, zapewniając swobodny przepływ towarów między krajami członkowskimi, preferując zaopatrzenie rynku wewnętrznego w produkty rolne Wspólnoty, finansując politykę rolną z budżetu UE. Jednym z przejawów polityki rolnej była rotacja użytkowania w obrębie rolnictwa. Następował proces przekształcania gruntów ornych w pastwiska, ugory i ziemie leżące odłogiem, a słabe na ogół jakościowo użytki rolne przeznaczało się pod zalesienia i zadrzewienia. Miał też miejsce proces przekształcania pastwisk w pola uprawne. Wielokrotnie porzucanie ziem

uprawnnych wspólnie z intensyfikacją upraw w tych samych regionach. Zaobserwowane zmiany są w niektórych miejscach powiązane z niedoborem ziemi albo są też często indywidualnym wyborem wynikającym np. z decyzji rolników o przejściu na emeryturę (Głębocki 2014).

Okres po 1989 r. przyniósł likwidację sektora państwowego i wzmocnienie roli indywidualnych gospodarstw rolnych. Towarzyszył temu powolny proces odradzania się dużej własności ziemskiej, głównie na obszarach do niedawna zagospodarowanych przez państwowe gospodarstwa rolne (Głębocki 1998, 2002, 2005b). Procesy te zapoczątkowane zmianami ustrojowymi miały charakter ciągły, ale w odniesieniu do poszczególnych form własnościowych ich dynamika jest zróżnicowana (Głębocki 2014). Zmiany, które dokonały się w latach 2002–2020 były różnokierunkowe. Niektóre z uwzględnionych w analizie form własnościowych powiększyły swe zasoby gruntów, zaś inne pomniejszyły. Wzrost zasobów gruntów rolnych dotyczył głównie: spółek prawa handlowego, natomiast pozostałe formy własnościowe (Skarbu Państwa, spółdzielni rolniczych) cechował ubytek posiadanych wcześniej zasobów gruntowych. W przypadku udziału zasobów gruntów indywidualnych gospodarstw rolnych w strukturze użytków rolnych, główną przyczyną niewielkiego przyrostu była swoboda dzielenia gospodarstw rolnych na mniejsze części z przeznaczeniem na cele komercyjne.

Zmiany zachodzące w strukturze własnościowej gruntów rolnych są wywołane różnymi przyczynami, z których największe znaczenie mają przekształcanie w strukturze obszarowej gospodarstw rolnych – powodujące stały wzrost koncentracji ziemi w dużych jednostkach gospodarczych. Drugim istotnym czynnikiem przemian w strukturze własnościowej są procesy urbanizacyjne, których przebieg jest szczególnie intensywny na obszarach wiejskich otaczających duże aglomeracje miejskie. Niewątpliwie zmiany stosunków własnościowych miały wpływ na pozytywne przekształcenia w strukturze obszarowej gospodarstw. Są one procesem długotrwałym i powolnym. Potwierdza to nadal bardzo wysoki udział gospodarstw małych do 5 ha, natomiast rośnie znaczenie gospodarstw dużych powyżej 15 ha użytków rolnych. Ważną okolicznością okazało się też przystąpienie Polski do Unii Europejskiej, co m.in. spowodowało zwiększenie opłacalności produkcji rolniczej. Zaś wymagania nowych unijnych rynków wymusiły poprawę, jakości i konkurencyjności wytwarzanych produktów, do czego w znacznym stopniu przyczyniły się też ulepszenia technologiczne w przemyśle spożywczym.

Nie należy ponadto zapominać o unijnych środkach pomocowych przyznawanych na różne projekty dotyczące rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich. Te czynniki oraz dopłaty bezpośrednie związane z arealem posiadanych gruntów rolnych, systematycznie zmieniają nastawienie polskich rolników do wielkości gospodarstwa i jakości wytwarzanych produktów. Dopłaty bezpośrednie i działania programów rolnośrodowiskowych oraz uwarunkowania przyrodnicze przyczyniły się do różnicowania specjalizacji regionów w stosowaniu modeli rolnictwa (Kołodziejczak 2010, 2015a, 2018). Wprowadzanie różnych sposobów gospodarowania powoduje istotne przewartościowanie funkcji rolniczej na obszarach wiejskich (Kołodziejczak, Kossowski 2011).

Świadomość zagrożeń wynikających z nieuwzględniania warunków przyrodniczych, a przede wszystkim stosowanie instrumentów ekonomicznych sprzyjających rozwojowi wielofunkcyjności rolnictwa, powoduje dywersyfikację oraz zmiany przestrzenne sposobów gospodarowania (Kołodziejczak 2015b, 2016). Pokonywanie ograniczeń środowiskowych umożliwiają umiejętnie wprowadzane modele rolnictwa. Jednym z nich jest rozpowszechnienie rolnictwa zrównoważonego mającego na celu m.in. jak najlepsze dostosowanie sposobu produkcji rolnej do warunków siedliskowych (Kołodziejczak 2012a). Rolnictwo ekologiczne może być alternatywą dla pewnej grupy gospodarstw rolnych położonych zwłaszcza na obszarach cennych przyrodniczo, o atrakcyjnym krajobrazie (Kacprzak, Kołodziejczak 2011). Rolnictwo uprzemysłowione zapewnia korzyści (lub przetrwanie) dla małej grupy dużych gospodarstw rolnych. Jego ujemny wpływ na środowisko przyrodnicze i krajobraz wiejski ogranicza harmonijny rozwój ze środowiskiem wiejskim, mimo to ma ono nadal duże znaczenie gospodarcze.

Gospodarstwa rolne w różny sposób przystosowały się do zmieniających się warunków gospodarowania. Wprawdzie przeważają gospodarstwa produkujące na rynek, jednak obok nich funkcjonują gospodarstwa produkujące wyłącznie na własny użytek. Rolnicy wykorzystywali także dostępne środki finansowe wspierające powstawanie i działanie grup producentów rolnych (Kacprzak 2010, 2011). Ważne są relacje pomiędzy gospodarstwem (producentem produktów rolnych) a rynkiem rolnym. Oceniając poziom dystrybucji produktów rolno-spożywczych oraz funkcjonowanie wybranych ogniw rynków rolnych należy podkreślić znaczenie konkurencyjności i pozycji producenta na rynku (Kacprzak 2008, Kacprzak, Rudnicki 2008, Kacprzak, Maćkiewicz 2014a).

Jednym z najszybciej rozwijających się sektorów żywności na świecie jest ekologiczny rynek produktów rolno-spożywczych. Pomimo obserwowanego w Polsce wzrostu zainteresowania klasteringiem i rosnącej liczby klastrów oraz intensywnego rozwoju rolnictwa ekologicznego, klastry rolno-żywnościowe skupiające podmioty związane z produkcją żywności ekologicznej mają marginalne znaczenie. Ocena funkcjonowania tych klastrów jednoznacznie wskazuje, że proces budowy ekologicznych klastrów rolno-żywnościowych w Polsce dopiero się rozpoczyna i obecnie klastering jedynie w bardzo niewielkim stopniu wykorzystuje potencjał polskiego rolnictwa ekologicznego (Kacprzak 2014).

Ocenie poddano działanie systemu dystrybucji produktów ekologicznych w Polsce i w Hiszpanii, uwzględniając poziom rozwoju rolnictwa ekologicznego i systemu dystrybucji ekologicznych produktów rolnych w krajach UE. Dystrybucja w obu krajach staje się systemem rolnictwa ekologicznego i coraz bardziej upodabnia się do systemu dystrybucji dla konwencjonalnych produktów rolnych. W najbliższej przyszłości pozostanie nadal pod wpływem finansowania UE oraz różnych dostępnych form pomocy oferowanych przez państwa (Kacprzak, Maćkiewicz 2014b).

Jednym z elementów struktury przestrzennej rolnictwa jest jego typologia. W latach 90. ubiegłego wieku i w pierwszym dziesięcioleciu obecnego stulecia rolnictwo w Polsce podlegało intensywnym przekształceniom. Zmieniają się typy rolnictwa wraz ze zmianą określających je cech. Zidentyfikowano 5 podstawowych

typów rolnictwa: 1 – rolnictwo wysokotowarowe o dużym znaczeniu gospodarstw osób fizycznych z udziałem innych form własnościowych; 2 – rolnictwo wysokotowarowe o dominacji gospodarstw osób fizycznych i niewielkim udziale innych form własnościowych; 3 – rolnictwo średniotowarowe o dominacji gospodarstw małych i średnich osób fizycznych z udziałem własności niestanowiącej gospodarstw; 4 – rolnictwo niskotowarowe o dużym znaczeniu małych gospodarstw osób fizycznych i istotnym udziale własności niestanowiącej gospodarstw; 5 – rolnictwo o różnej genezie i stopniu towarowości, o dużym znaczeniu gospodarstw osób fizycznych ze znaczącym udziałem różnych form własności gospodarstw wielkoobszarowych oraz małych i średnich na terenach zurbanizowanych. Przestrzenne rozmieszczenie wyróżnionych typów polskiego rolnictwa ma specyficzny charakter. Pomimo że od zlikwidowania zaborów upłynęło ponad sto lat, to nadal ich wpływ na kształtowanie typów rolnictwa jest znaczący. Zanik tego zjawiska jest procesem powolnym, chociaż przestrzenne rozmieszczenie typów jest modyfikowane przez inne uwarunkowania i czynniki (Głębocki i in. 2018).

W Polsce obserwujemy wzrost procesów suburbanizacji, co przyczynia się do rozwoju obszarów metropolitalnych. Powoduje to dużą presję na rolnictwo i obszary wiejskie, prowadząc do kurczenia się powierzchni gruntów rolnych. Wywierana przez miasto presja determinuje rozwój pozarolniczych form zagospodarowania ziemi na terenach położonych w jego sąsiedztwie (Kaczmarek 2014). Do najbardziej negatywnych konsekwencji „rozlewania się miasta” na otaczające obszary zalicza się ciągly i nieodwracalny ubytek gruntów rolnych (Kacprzak Maćkiewicz 2013, 2015). Do niedawna rolnictwo w strefach podmiejskich było niemal wyłącznie naturalną bazą żywnościową dla mieszkańców miast, a zasięg przestrzenny strefy żywicielskiej był funkcją wielkości miasta. W miarę rozwoju aglomeracji obszar żywicielski znacznie się powiększał, natomiast w późniejszym okresie procesy urbanizacyjne ograniczyły funkcję produkcyjną rolnictwa. Badania wykazały kilka charakterystycznych cech rolnictwa na obszarze metropolitalnym, tj. ubytki terenów użytkowanych rolniczo, fragmentaryzację krajobrazu rolniczego, rozwój rolnictwa miejskiego. Przebieg tych procesów jest zróżnicowany regionalnie (Kołodziejczak i in. 2019). Zmiany te zachodzą również w aglomeracji poznańskiej. Względy środowiskowe i gospodarcze przemawiają za tym, aby racjonalnie gospodarować terenami rolniczymi w strefach podmiejskich. Z uwagi na ochronę przed nieuzasadnionym wyłączeniem gruntów rolnych z produkcji rolniczej konieczne jest uznanie wielofunkcyjnego rolnictwa i rolnictwa miejskiego za priorytety planowania przestrzennego oraz utworzenie monitoringu zasobów gruntów, jakim dysponuje rolnictwo (Kołodziejczak, Kacprzak 2016).

Współcześnie problematyka produkcji rolniczej w miastach nabiera coraz większego znaczenia. W Polsce pomimo znacznej powierzchni użytków rolnych w strefach podmiejskich zainteresowanie tą kwestią jest nadal niewielkie. Rolnictwo miejskie nie służy już tylko zapewnieniu łatwego dostępu do żywności. Pełni ono w mieście trzy zasadnicze funkcje: gospodarczą, społeczną i środowiskową. Coraz częściej zwracamy uwagę na zagospodarowywanie dachów, tarasów, balkonów, a nawet i ścian. Jest to niewątpliwie funkcja związana ze środowiskiem, bo chociażby zielone dachy mają ogromny wpływ na jakość powietrza w miastach,

ponieważ pochłaniają zanieczyszczenia pyłowe i gazowe, tłumią hałas, zwiększają estetykę miasta i tworzą miejsca do rekreacji. Funkcje społeczne w rolnictwie miejskim spełniają ogrody działkowe i społeczne (Szczepańska, Staszewska 2016, Maćkiewicz i in. 2018). W badaniach nad ogrodami działkowymi zaobserwowano, że pomimo ich znaczącej roli w zrównoważonym rozwoju miasta liczba tych obiektów ciągle spada, a ich planistyczna ochrona jest niewystarczająca (Szczepańska i in. 2016, Szczepańska 2017). Ogrody te nie tylko dostarczają produkty rolne, pozwalają utrzymać więzi sąsiedzkie, ale zwiększają świadomość ekologiczną wśród mieszkańców (Szczepańska i in. 2015).

Geografia leśnictwa

Od końca lat 90. XX w. prowadzone są badania w zakresie geografii leśnictwa. Okres transformacji i akcesji Polski do Unii Europejskiej wpłynął na zmiany lesistości na obszarach wiejskich Polski. Zalesienia gruntów są ważnym elementem polityki rolnej i środowiskowej. Służą nie tylko ochronie powierzchni ziemi, poprawie warunków hydrologicznych i zwiększaniu różnorodności biologicznej krajobrazu. Zalesienia gruntów to także sposób na ich zagospodarowanie, możliwość regulacji struktury użytkowania gruntów, to wkład w rozwiązanie problemów rolnictwa i aktywizację obszarów wiejskich. Wskutek zalesiania gruntów rolnych i nieużytków nastąpił wzrost lesistości kraju. Natężenie zmian było zróżnicowane przestrzennie zarówno w województwach, jak i w gminach. Szczególnie duży wzrost udziału lasów miał miejsce w gminach leżących na terenach cechujących się wysoką lesistością. Wiązało się to z niekorzystnymi dla rolnictwa uwarunkowaniami przyrodniczymi oraz dużą podażą gruntów do zalesień. Zaobserwowane zmiany znajdują swój wyraz we wzroście liczby gmin charakteryzujących się wysoką lesistością, przy równoczesnym spadku tych, w których nie przekraczała ona 20%. Jest to zjawisko pozytywne, gdyż niska lesistość wywołuje zarówno skutki społeczne, związane z pogorszeniem warunków higieniczno-bytowych ludności, jak i przyrodnicze – zerwanie ciągłości korytarzy ekologicznych, a tym samym spójności sieci ekologicznej kraju (Polna 2017).

Nie tylko uwarunkowania przyrodnicze miały wpływ na realizację zalesień gruntów rolnych, lecz również wdrożone działania zalesieniowe w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich. Na podstawie badań odnotowano dużą liczbę złożonych wniosków w różnych województwach – o odmiennych uwarunkowaniach historycznych, społeczno-ekonomicznych i przyrodniczych. Równocześnie średnia powierzchnia zalesionych gruntów wykazała zależność od historycznie ukształtowanej struktury agrarnej (Polna, Szczepański 2010, Polna 2011, 2018a).

W Polsce na stosunkowo dużą skalę występują zmiany przeznaczenia gruntów leśnych na inne cele. W latach 2002–2018 wyłączono na cele nieleśne 9,6 tys. ha gruntów leśnych, a natężenie wyłączeń wynosiło 1 ha/1000 ha lasu. Dotyczyły one głównie ubogich siedlisk borowych. Wyłączenia gruntów leśnych na inne cele są istotnie zróżnicowane przestrzennie. Największą powierzchnię wyłączeń odnotowano w województwie łódzkim, a najmniej terenów leśnych wyłączono z produkcji w województwie warmińsko-mazurskim. Podstawowym kierunkiem

wyłąceń gruntów leśnych w Polsce są wyłączenia pod użytki kopalne (58% ogółu wyłączonych z produkcji gruntów leśnych). Charakteryzuje się on ponadto dużą koncentracją przestrzenną – 56% powierzchni wyłączonej z użytkowania leśnego pod użytki kopalne przypada na województwa łódzkie i wielkopolskie. W skali kraju najmniejsze znaczenie mają wyłączenia pod budowę zbiorników wodnych, a ich udział w latach 2002–2016 wykazywał tendencję spadkową (Polna 2018b, 2019).

Geografia wsi

Koncepcja wielofunkcyjności jest jednym z podstawowych modeli rozwoju obszarów wiejskich w Polsce. Najczęściej jest utożsamiana z wprowadzaniem w przestrzeń gospodarczą wsi nowych funkcji pozarolniczych, czego efektem jest dywersyfikacja lokalnej gospodarki. Zmiany obejmą wszystkie podstawowe dziedziny funkcjonowania obszarów wiejskich: strukturę demograficzną, gospodarczą, społeczną, politykę oraz środowisko przyrodnicze. Zmiany te mogą mieć charakter regionalny lub lokalny. O zmianach regionalnych decyduje czynnik polityczny. W UE kontynuowany jest proces regionalizacji polityki społecznej i gospodarczej, który powoduje przyspieszenie rozwoju określonych jej obszarów. Wspólna Polityka Rolna UE ewoluuje pod wpływem procesów globalizacyjnych na rzecz wszystkich mieszkańców obszarów wiejskich, co sprzyja rozwojowi infrastruktury, dywersyfikacji dochodów ludności rolniczej, wspieraniu przedsięwzięć służących ochronie środowiska przyrodniczego, niezależnie od podziałów regionalnych.

W ramach badań nad poziomem rozwoju społeczno-gospodarczego regionów dokonano klasyfikacji obszarów wiejskich województwa wielkopolskiego z punktu widzenia czynników warunkujących rozwój wielofunkcyjny wsi (Wojtyra 2017a). W odniesieniu do obszarów wiejskich występuje przejaw polaryzacji rozwoju regionu i pogłębiania się różnic w układzie rdzeń, tj. Poznań, powiat poznański i powiaty do niego przyległe oraz peryferyjne powiaty na północy i wschodzie regionu. Rozwój obszarów wiejskich w przyszłości powinien uwzględniać rolę, jaką tereny te pełnią w rozwoju całego regionu, i odbywać się w powiązaniu z rozwojem ośrodków miejskich. Wzmocnienie procesu integracji społeczno-gospodarczej terenów wiejskich i zurbanizowanych pozwalające na wspieranie rozwoju gospodarki lokalnej przez rozwój pozarolniczej działalności gospodarczej (Kołodziejczak 2012b) oraz infrastruktury w ramach polityki spójności powinno stanowić podstawę konkurencyjności regionu (Kołodziejczak 2014). Wsparcie na rzecz rozwoju obszarów wiejskich powinno uwzględniać specyfikę regionu i wewnętrznej wojewódzkie zróżnicowania.

Do jednej z wielu form wprowadzania wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich wykorzystującego lokalne mocne strony i pozwalającego na zdywersyfikowanie działalności zaliczyć można przygotowywanie terenów inwestycyjnych, a więc m.in. tworzenie lokalnych stref aktywności gospodarczej. Powodzenie wprowadzonej na obszarze wiejskim funkcji pozarolniczej determinowane jest tzw. rentą położenia i zależy w dużej mierze od występowania uwarunkowań

przyrodniczych i pozaprzyrodniczych, z których czynnikiem determinującym jest odległość od dróg krajowych i wojewódzkich oraz bliskość miejskiego ośrodka powiatowego. Tereny wiejskie, na których lokalizowane są strefy aktywności gospodarczej, najczęściej sąsiadują z obszarami zurbanizowanymi i tracą swój wiejski (rolniczy) charakter. Zatem szansa na powodzenie wielofunkcyjnego rozwoju w oparciu o duże tereny inwestycyjne na obszarach o niskiej rencie położenia staje się wątpliwa. Nie zostaje ona przekreślona, ale wymaga identyfikacji i wykorzystania innych zasobów gminnych mogących przyciągać inwestorów. Ważne będą zwłaszcza działania związane z porządkowaniem lokalnej polityki przestrzennej, rozwojem infrastruktury, wsparciem finansowym inwestorów czy wreszcie intensywniejszą promocją danego obszaru (Wojtyra 2015a, 2019).

Turystyka wiejska będąca rodzajem działalności pozarolniczej jest szczególnie istotna w kontekście realizacji koncepcji rozwoju wielofunkcyjnego obszarów wiejskich. Badania w zakresie agroturystyki, eko-agroturystyki i enoturystyki (Głębocki, Kacprzak 2011, Kacprzak 2012, Kaczmarek 2015) wykazały, że gospodarstwa eko-agroturystyczne to rzadkość, choć ich funkcjonowaniu sprzyjają zarówno walory środowiska przyrodniczego i kulturowego, dynamiczny wzrost liczby gospodarstw ekologicznych i powierzchni upraw ekologicznych, jak i zwiększające się zainteresowanie ludności żywnością produkowaną metodami ekologicznymi. Wśród najważniejszych barier hamujących wzrost liczby gospodarstw eko-agroturystycznych wskazano m.in. niską zamożność polskiego społeczeństwa. Stwierdzono, że choć po przystąpieniu Polski do UE w rolnictwie istotną rolę odgrywa Wspólna Polityka Rolna wspierająca wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich, a także propagująca rolnictwo ekologiczne, to nie przyczyniła się ona do większego wzrostu liczby gospodarstw eko-agroturystycznych. Zapewne wynika to z faktu, że nie przygotowano specjalnego programu skierowanego do tego typu gospodarstw. Wykazano, że oferty gospodarstw eko-agroturystycznych, jakoś świadczonych przez nie usług oraz ceny były bardzo zróżnicowane i równocześnie trudne do kompleksowej i rzetelnej oceny, gdyż nie istnieją kompletne bazy danych zawierające informacje o polskich gospodarstwach eko-agroturystycznych. Wprawdzie prowadzenie gospodarstwa ekologicznego musi być potwierdzone certyfikatem, jednak ocena jakości usług agroturystycznych jest dobrowolna i gospodarstwa eko-agroturystyczne sporadycznie korzystały z tej możliwości. Osoby zajmujące się prowadzeniem gospodarstwa eko-agroturystycznego to ludzie bardzo przedsiębiorczy, o wysokim poziomie wykształcenia, często określane mianem tzw. wiejskiej elity. Wynika to z faktu, że część osób zajęła się prowadzeniem tego typu gospodarstwa, decydując się na zmianę stylu życia. Wykształceni mieszkańcy miasta o ponadprzeciętnej świadomości ekologicznej, przeprowadzając się na wieś, angażowali się w działalność eko-agroturystyczną. Gospodarstwa eko-agroturystyczne mogą stać się swoistą wizytówką Polski, jednak nie będzie to możliwe bez wdrożenia w życie dobrze opracowanej polityki rozwoju tej formy usług turystycznych (Kacprzak, Maćkiewicz 2015).

Czynniki społeczne, które warunkują rozwój społeczno-gospodarczy obszarów wiejskich, powodują takie zjawiska, jak: poprawa jakości życia, wzrost atrakcyjności wsi jako miejsca zamieszkania, nasilenie się procesu gentryfikacji,

kultywowanie tradycji, zwyczajów wiejskich, zbliżenie się do miejskiego stylu życia oraz narastanie bezrobocia, ubóstwa czy patologii społecznych. W analizach zróżnicowania przestrzennego poziomu rozwoju obszarów wiejskich obserwuje się pogłębienie różnic cywilizacyjnych nie tylko pomiędzy miastem a wsią, ale także pomiędzy podmiejskimi a peryferyjnymi obszarami wiejskimi. W Polsce główną przyczyną korzystania z pomocy społecznej jest ubóstwo, bezrobocie, choroba i niepełnosprawność oraz bezradność w sprawach wychowawczo-opiekuńczych. Podobnie przedstawia się struktura powodów przyznania świadczeń na obszarach wiejskich. Ubóstwo i bezrobocie w 50% są przyczyną objęcia pomocą społeczną mieszkańców wsi w Polsce, w 27% są to długotrwała choroba i niepełnosprawność, a następnie problemy funkcjonowania rodzin wielodzietnych i alkoholizm. Wyniki badań koncentracji ubóstwa z uwzględnieniem zależności przestrzennych potwierdzają tezę o szczególnie niekorzystnej sytuacji ludności wiejskiej na rynku pracy. Bezrobotni korzystający z pomocy opieki społecznej to nie tylko pracownicy byłych PGR, ale również mieszkające na wsiach osoby ze zlikwidowanych bądź ograniczających miejsca pracy przedsiębiorstw, w tym przede wszystkim ludność dwuzawodowa. Jednak działania instytucji pomocy społecznej powinny sprowadzać się nie tylko do interwencji w sytuacjach kryzysowych jednostki i rodziny, ale szerzej tworzyć warunki do zaspokajania indywidualnych potrzeb i realizacji aspiracji życiowych (Kaczmarek 2011, Kołodziejczak, Kossowski 2016).

Jednym z podstawowych czynników społecznych określających tempo zachodzących na obszarach wiejskich procesów rozwojowych jest infrastruktura społeczna, a w szczególności jej dostępność. Na dostępność usług publicznych wpływa przede wszystkim liczba zasobów ludzkich i rzeczowych (kadra i infrastruktura). Brak tych zasobów może być przyczyną niezaspokojenia potrzeb mieszkańców regionu. Szczególnym problemem w sprawnym funkcjonowaniu systemu ochrony zdrowia jest terytorialne zróżnicowanie w rozmieszczeniu placówek, infrastruktury i kadry medycznej. Ze względu na wzrost potrzeb zdrowotnych związanych ze starzeniem się społeczeństwa oraz emigracją personelu medycznego deficyt ten stale się pogłębia. Największą dostępnością charakteryzują się województwa wschodniej i środkowej części kraju, a w skali regionu strefy podmiejskie (Kaczmarek, Kołodziejczak 2017, Mikuła, Kaczmarek 2019). W przypadku aglomeracji poznańskiej starano się zaprezentować silne i słabe strony badanych usług, mając na uwadze potrzebę stałej poprawy dostępności i standardu placówek służby zdrowia i pomocy społecznej (Kaczmarek, Bąkowska 2016).

Biblioteka wiejska XXI w. nie może być już tylko wypożyczalnią książek, ale musi się przeobrazić w centrum życia społecznego i kulturalnego społeczności lokalnej. Potrzeba przebudowy i wypracowania nowego wizerunku biblioteki publicznej, rozszerzającej swoją podstawową działalność o funkcje informacyjne, kulturalne i społeczne na obszarach wiejskich w Polsce jest duża. Wizerunek lokalnej biblioteki jako centrum tworzą nie tylko bibliotekarze, ale także użytkownicy, którzy „zmuszają” instytucje do uzupełnienia tradycyjnych zbiorów o nowe treści, technologie i wartości artystyczne. Placówki biblioteczne mogą stale rozwijać formy aktywności i szukać nowuch dzięki zadeklarowaniu wsparcia

instytucjonalnego ze strony władz samorządowych i bibliotek wyższego rzędu oraz pozyskiwaniu dodatkowych środków między innymi od partnerów biznesowych. Warunkiem do partnerskich relacji ze środowiskiem i władzami gminy jest praca nad zmianą stereotypu myślenia i postrzegania bibliotek. Nie chodzi tu o wygląd zewnętrzny budynku, ale o zmianę przede wszystkim mentalności. Pomocne w realizacji tych zmian były programy: rozwoju bibliotek i biblioteki+. Biblioteki wiejskie preferują funkcję edukacyjną, wyręczając w ten sposób system edukacji szkolnej. Odbywa się to kosztem funkcji kulturalnych (Kołodziejczak 2015c).

Zintegrowane planowanie rozwoju obszarów wiejskich

Planowanie przestrzenne, wyposażone w prawnie umocowane instrumenty, jest uznawane za jedno z podstawowych narzędzi kształtowania przestrzeni i krajobrazu obszarów wiejskich. W praktyce instrumenty te okazują się często nieskuteczne lub są niewłaściwie wykorzystywane. Szczegółowej analizie poddano zapisy w dokumentach planistycznych gmin aglomeracji poznańskiej, ich potencjalny oraz rzeczywisty wpływ na jakość przestrzeni i krajobrazu, a także stan walorów przyrodniczych i kulturowych. Zespoły folwarczne są charakterystycznymi elementami wiejskiego krajobrazu kulturowego; stanowią istotny dowód tradycji rolniczej regionu. Niestety w dzisiejszych czasach kompleksy te często ulegały dewastacji, zatarła się ich czytelność i nastąpiły radykalne zmiany kontekstu przestrzennego. Dla większości brak jest miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego. Niektóre plany dotyczące analizowanych struktur przestrzennych są nieprecyzyjne i niepełne, co skutkuje nieskuteczną ochroną (Raszeja i in. 2017, Szczepańska, Wilkaniec 2017, Wilkaniec, Szczepańska 2017).

Ponadto prowadzono analizy w oparciu o oprogramowanie GIS, które pozwoliły ustalić, jak zmieniało się pokrycie i użytkowanie terenu w kolejnych przekrojach czasowych oraz jak może ulec zmianie w przypadku realizacji zapisów zawartych w opracowaniach planistycznych. Badania zmierzały do oceny polityki przestrzennej wybranych gmin aglomeracji poznańskiej wobec określonych zasobów przyrodniczych. Zaobserwowano pozytywne przykłady zapisów, które mogą przyczynić się do ochrony walorów przyrodniczych i krajobrazowych. Jednak w dużej części analizowanych przypadków powstające opracowania planistyczne nie zapewniają właściwego poziomu ochrony tym wartościom. Brak wszechstronnego rozpoznania istniejących zasobów, deklaratywne, mało szczegółowe zapisy w dokumentach planistycznych, fragmentaryczność tych opracowań, a także praktyka prowadzenia inwestycji w oparciu o decyzje administracyjne, przyczyniają się do dezintegracji przestrzeni i deformacji krajobrazu oraz utraty cennych wartości przyrodniczych (Wilkaniec i in. 2017, Gałęcka i in. 2018, 2019).

Ochrona zasobów krajobrazowych powinna mieć charakter proaktywnych działań podnoszących jakość przestrzeni oraz funkcjonalność tych obszarów. W wyniku badań zaproponowano kilka uniwersalnych scenariuszy rozwoju jednostki wiejskiej. Zapisany w ustawie krajobrazowej obowiązek sporządzania audytów krajobrazowych jest efektem wdrażania Europejskiej Konwencji Krajobrazowej.

Ograniczenie audytu do skali regionalnej (mezoregionów) nie sprzyja identyfikacji lokalnej specyfiki krajobrazu, zwłaszcza w odniesieniu do jego aspektów kulturowych, kompozycyjnych i percepcyjnych. Jeżeli audyt krajobrazowy ma być rzeczywistym narzędziem służącym ochronie krajobrazu w planowaniu przestrzennym, niezbędne jest tworzenie go również dla jednostek niższego rzędu (mikroregionów), kompatybilnych ze skalą planowania miejscowego, uwzględniając perspektywę człowieka-obszera.

Istotną sprawą jest wpływ reklamy zewnętrznej na walory widokowe i krajobrazowe terenów chronionych. W wyniku badań stwierdzono tendencję do kumulacji reklam w otoczeniu miejsc o istotnych walorach krajobrazowych. Występujące lokalizacje nośników reklamowych przyczyniają się do ograniczenia widoczności i bezpieczeństwa jazdy na głównych ciągach komunikacyjnych, a jednocześnie degradacji walorów krajobrazowych, co jest szczególnie niekorzystne na obszarze chronionym o funkcjach turystycznych i rekreacyjnych (Szczepańska, Wilkaniec 2016, Szczepańska i in. 2019).

Podjęmowano również badania z zakresu polityki i planowania przestrzennego na poziomach regionalnym i lokalnym. Skupiały się one na współczesnych problemach przestrzennych na obszarach wiejskich, w tym przede wszystkim wokół zagadnienia ładu przestrzennego. Jednym z badań była identyfikacja przez chaosu w strukturze i organizacji przestrzennej rolnictwa, do których zaliczamy rozdrobnienie agrarne gospodarstw rolnych, wyłączenie gruntów z produkcji rolnej w strefach podmiejskich oraz fragmentaryzację krajobrazu rolniczego. Procesy te powodują nadmierne koszty gospodarcze i społeczne, co prowadzi do strat zasobów i bezładu przestrzennego w rolnictwie. Analiza bezładu przestrzennego w rolnictwie wynikająca z braków adekwatnych systemów regulacyjnych, podatkowych oraz zaszłości będących rezultatem uwarunkowań historycznych pozwoliła na określenie skutków bezpośrednich i pośrednich mających wpływ na strukturę i organizację przestrzenną rolnictwa. Do skutków bezpośrednich należą: szachownica gruntów rolnych, marginalizacja funkcji rolniczej na obszarach wiejskich, co w szczególności dotyczy stref podmiejskich, nieuregulowane stosunki własnościowe gruntów rolnych, nieuzasadnione odrolnienia gruntów, osłabienie bioróżnorodności w rolnictwie oraz fragmentaryzacja krajobrazu rolniczego. Do skutków pośrednich zalicza się: zwiększenie kosztów produkcji rolnej, kosztowne plany urzędniowo-rolne, utratę dopłat bezpośrednich, służebność gruntową, pojawienie się konfliktów człowiek-środowisko przyrodnicze oraz silne przekształcenia krajobrazu rolniczego w strefie podmiejskiej (Kołodziejczak i in. 2018).

Wpływ bezładu przestrzennego na rynek nieruchomości analizowano przez pryzmat kosztów ekonomicznych, społecznych i środowiskowych, a obiektem badań szczegółowych był obszar aglomeracji poznańskiej (gminy, obręby ewidencyjne). Sformułowano rekomendacje dla polityki rozwoju, m.in. wprowadzenie obowiązku wyłączenia całej powierzchni działki budowlanej z użytkowania rolniczego i leśnego, dotkliwe opodatkowanie obrotu gruntami nieposiadającymi przeznaczenia określonego w planie miejscowym, wprowadzenie sprawnego mechanizmu, umożliwiającego gminie faktyczne czerpanie dochodów z tytułu renty

planistycznej, stworzenie jednolitego w skali kraju systemu monitoringu rynku nieruchomości (Maćkiewicz i in. 2018).

Hasłem przewodnim badań zintegrowanego planowania rozwoju obszarów wiejskich była chęć tworzenia opracowań naukowych, które wspierałyby praktyczne działania urbanistów. W efekcie obok prac diagnozujących stan zagospodarowania przestrzennego powstawały również publikacje wskazujące na autorskie metody planistyczne na rzecz kształtowania przestrzeni wiejskich, w tym prezentujące problematykę strategicznych rezerw inwestycyjnych w studiach uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego oraz propozycje obliczania chłonności inwestycyjnej. Treści zawarte w publikacjach miały często za zadanie rozwiązywać problemy wynikające z niejednoznaczności polskiego prawa w zakresie zagospodarowania przestrzennego. W zamierzeniu stanowiły uzupełnienie przepisów, które ustawodawca potraktował bardzo ogólnikowo. Mając na uwadze ideę zintegrowanego planowania rozwoju, poświęcono sporo miejsca definiowaniu na nowo znaczenia studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego jako niedocenianego dokumentu programowego z zakresu polityki przestrzennej oraz próbie nadania należytej roli strategii rozwoju gminy (Wojtyra 2015b, 2016, 2017b, Barełkowski i in. 2016, Barełkowski, Wojtyra 2018).

Programy rewitalizacji i plany odnowy wsi pozwalają na trwałą odnowę obszaru, poprawę ładu przestrzennego, stanu środowiska i zabudowy poprzez zastosowanie wysokiej jakości rozwiązań architektonicznych i urbanistycznych. Efektem jest często wyposażeń obszarów zidentyfikowanych w programie rewitalizacji i planach odnowy w nowe funkcje lub przywrócenie poprzednich w wyniku zaplanowanych i skoordynowanych działań interwencyjnych i naprawczych (Staszewska 2018a).

Istotną sprawą wynikającą z potrzeb zgłaszanych przez samorządy lokalne gmin województwa wielkopolskiego jest upowszechnienie dobrych praktyk mających wpływ na rozwój obszarów wiejskich uwzględniające przestrzenny potencjał wsi, wyrażający się w układzie ruralistycznym miejscowości, sposobie zabudowy, użytkowaniu i funkcjach terenów budowlanych, infrastrukturze technicznej, w istniejącej zieleni oraz elementach małej architektury. Zwrócono uwagę na występowanie ładu przestrzennego, na rozwiązania architektoniczne, na społeczny wymiar przestrzeni publicznych. W oparciu o te badania zaproponowano właściwe rozwiązania architektoniczne i przestrzenno-funkcjonalne, które w przyszłości można przełożyć na ustalenia w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego czy studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego (Staszewska 2017, 2018b).

Inne kierunki badań

Zupełnie nowy trend – rynek piwa rzemieślniczego, nazywany „piwną rewolucją” – który narodził się po 2010 r., skłonił do zgłębienia tego zagadnienia. Piwna rewolucja (ang. *craft beer revolution*) objawia się gwałtownym wzrostem liczby nowych podmiotów piwowskich na rynku, w tym głównie mikrobrowarów,

browarów restauracyjnych, brewpubów i browarów kontraktowych, a także idącej za tym popularności piwa rzemieślniczego i zmian w kulturze piwnej. Dotyczy nie tyle skali produkcji, ile przede wszystkim wzrostu jakościowego, rozumianego jako zróżnicowanie i wzbogacenie oferty browarów o nowe style piwa. W jego efekcie w Polsce liczba podmiotów piwowarskich wzrosła pomiędzy 2010 a 2019 r. z około 70 do ponad 400 (Wojtyra, Grudzień 2017, Wojtyra i in. 2019). Podjęto próbę przybliżenia przebiegu tego fenomenu, ustalenia jego przyczyn w oparciu o doświadczenia innych krajów, gdzie zjawisko to rozpoczęło się nieco wcześniej, wreszcie wskazania na wywołane tym skutki i efekty mnożnikowe. Ponadto badano zróżnicowanie tego zjawiska z geograficznego punktu widzenia. Obecnie trwają prace nad modelem przestrzennym określającym czynniki sprzyjające lokalizacji i skupianiu się browarów rzemieślniczych w przestrzeni.

Podsumowanie

Działalność badawcza Zakładu nie ogranicza się do zaprezentowanych w artykule rezultatów badań. Badania prowadzone w Zakładzie Geografii Rolnictwa i Wsi były i są bardzo zróżnicowane – w sensie ilościowym, jakościowym oraz przestrzeni, której dotyczyły. Zaowocowały one wieloma postulatami dla polityki rozwoju obszarów wiejskich. Właściwe lokowanie środków na rozwój rolnictwa i wsi wymaga przygotowania w postaci identyfikacji, hierarchizacji i ciągłej aktualizacji zmian przestrzennych i problemów rozwojowych, następnie przekładania ich na konkretne rozwiązania aplikacyjne w ramach polityki rolnej, rozwoju obszarów wiejskich i planowania przestrzennego. Z jednej strony kompleksowość, złożoność i przestrzenny charakter problemów rozwoju obszarów wiejskich, z drugiej zaś słaba koordynacja każdej dotychczas realizowanej polityki sektorowej składają do sformułowania wniosku o konieczności włączenia polityki rozwoju obszarów wiejskich w zakres interwencji polityk regionalnej i spójności. Pozwoli to w sposób zintegrowany niwelować dysproporcje między różnymi częściami kraju, a także rozwijać pozarolnicze funkcje wsi i rolnictwa na obszarach wiejskich.

Wzrost zainteresowania obszarami wiejskimi, potrzeba wykonania wielu prac, ekspertyz i opracowań planistycznych zgłaszanych przez różne jednostki administracji państwowej, samorządowej i Unii Europejskiej stwarzają możliwości kontynuowania badań.

Składam podziękowania pracownikom Zakładu Geografii Rolnictwa i Wsi: prof. dr. hab. Benicjuszowi Głębockiemu, dr hab. Ewie Kacprzak, dr hab. Barbarze Maćkiewicz, prof. UAM dr hab. Sylwii Staszewskiej, dr Urszuli Kaczmarek, dr Małgorzacie Polnej, dr inż. Magdalenie Szczepańskiej i dr. inż. Bartoszowi Wojtyrze za udostępnienie wyników badań i współpracę przy pisaniu artykułu.

Literatura

- Barełkowski R., Wojtyra B. 2018. Programowanie sanacji przestrzeni wiejskiej. Autorskie mechanizmy planistyczne na rzecz zrównoważonego kształtowania obszarów wiejskich. *Folia Geographica Socio-Oeconomica*, 32: 31–49.
- Barełkowski R., Wardęski Ł., Wojtyra B. 2016. The methodological and practical aspects of the assessment of validity of development study for creation of spatial policy. *Space & Form*, 27: 143–164.
- Galecka-Drozda A., Raszeja E., Szczepańska M., Wilkaniec A. 2019. Land Cover Changes in Natura 2000 Areas Located in Suburban Zones: Planning Problems in the Context of Environmental Protection. *Polish Journal of Environmental Studies*: 28, 2: 1–9.
- Galecka-Drozda A., Szczepańska M., Wilkaniec A., de Mezer E., 2018. Aspekty kulturowe, kompozycyjne i percepcyjne w metodach identyfikacji charakteru krajobrazu na poziomie lokalnym. *Folia Geographica Socio-Oeconomica*, 33: 63–76.
- Głębocki B. (red.), 1998. *Przestrzenna transformacja struktury agrarnej a wielofunkcyjny rozwój wsi w Polsce*. Bogucki Wydawnictwo Naukowe. Poznań.
- Głębocki B., 2000. Changes in the agrarian structure of Polish agriculture in the years 1990–1996. [W:] B. Głębocki (red.), *Poland's agrarian structure in the period of political and economic transformation*. Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań, s. 9–74.
- Głębocki B. 2002. Struktura własnościowa użytków rolnych w Polsce po 11 latach transformacji gospodarki. *Przegląd Geograficzny*, 74, 3: 425–450.
- Głębocki B. 2005a. Geografia rolnictwa w poznańskim ośrodku uniwersyteckim. *Studia Obszarów Wiejskich*, 7: 117–132.
- Głębocki B. 2005b. Struktura agrarna – zmiany po 12 latach restrukturyzacji polskiego rolnictwa (1990–2002). [W:] B. Głębocki (red.), *Struktura przestrzenna rolnictwa Polski u progu XXI wieku*. Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań: 45–99.
- Głębocki B. (red.). 2014. *Zróżnicowanie przestrzenne rolnictwa. Powszechny Spis Rolny 2010*. GUS, Warszawa.
- Głębocki B., Kacprzak E. 2011. Winiarstwo i możliwości rozwoju enoturystyki na terenie województwa lubuskiego. *Zeszyty Naukowe WSG w Bydgoszczy, Turystyka i Rekreacja*, 16/17, 8/9: 123–158.
- Głębocki B., Kacprzak E., Kossowski T. 2018. Identyfikacja typów rolnictwa Polski z uwzględnieniem zależności przestrzennych. *Studia KPZK PAN*, 183: 315–331.
- Kacprzak E. 2008. Finansowanie przetwórstwa rolno-spożywczego w ramach programu SAPARD (działanie I). [W:] R. Rudnicki (red.), *Przedakcesyjny Program Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich SAPARD – studium przestrzenne*. Biuletyn IGSEiGP UAM, *Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna*, 2: 35–78.
- Kacprzak E. 2010. Pozyskiwanie środków finansowych Wspólnej Polityki Rolnej przez grupy producenckie w Polsce. *Studia Obszarów Wiejskich*, 24: 99–119.
- Kacprzak E. 2011. Agricultural producer groups in Wielkopolska – development and functioning. *Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu*, 13(6): 68–73.
- Kacprzak E. 2012. Rozwój agroturystyki w dolinie rzeki Warty. [W:] Z. Młynarczyk, W. Rosik., A. Zajadacz (red.), *Dolina rzeki Warty – przyrodnicze i turystyczne fascynacje*. *Turystyka i Rekreacja, Studia i Prace* 9: 103–126.
- Kacprzak E. 2014. Funkcjonowanie klastrów rolno-żywnościowych na ekologicznym rynku rolnym w Polsce. *Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna*, 26: 119–133.
- Kacprzak E., Kołodziejczak A. 2011. Rozwój rolnictwa ekologicznego w Polsce w latach 2006–2009. *Biuletyn IGSEiGP UAM, Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna nr 14*: 117–133.
- Kacprzak E., Maćkiewicz B. 2013. Farmland conversion and changes in the land-use pattern in the Poznań agglomeration over the years 2000–2009. *Quaestiones Geographicae*, 32(4): 91–102.
- Kacprzak E., Maćkiewicz B. 2014a. Supporting the development of the market network in small and medium-sized towns in Poland under the Rural Development Programme 2007–2013 (My Market Programme). [W:] A. Kwiatek-Soltys, H. Mainet, K. Biedermann, J.-C. Edouard (red.), *Small and Medium Towns' Attractiveness at the Beginning of the 21st Century*. Presses Universitaires Blaise Pascal, CERAMAC, 33: 187–202.
- Kacprzak E., Maćkiewicz B. 2014b. The distribution systems for organic farming produce in Poland and Spain – similarities and differences. *DIE ERDE*, 145(3): 105–117.

- Kacprzak E., Maćkiewicz B. 2015. Opportunities and threats to the development of organic and agri-tourist farms in Poland. [W:] P. Dannenberg, E. Julke (red.), *Economic development in rural areas. Functional and Multifunctional Approaches*. Series: The Dynamics of Economic Space. Ashgate Publishing, s. 147–170.
- Kacprzak E., Rudnicki R. 2008. Program SAPARD jako czynnik wzrostu konkurencyjności przemysłu spożywczego w Polsce. *Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu*, 10(3): 263–268.
- Kaczmarek U. 2011. Zróżnicowanie regionalne pomocy społecznej na obszarach wiejskich w Polsce. *Biuletyn IGSEiGP UAM, Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna* 14: 9–18.
- Kaczmarek U. 2014. Poziom dezagraracji obszarów metropolitalnych w Polsce. [W:] M. Dej, K. Janas, O. Wolski (red.), *Współpraca miejsko-wiejska w Polsce. Uwarunkowania i potencjał*. Instytut Rozwoju Miast, Kraków, s. 99–118.
- Kaczmarek U. 2015. Agroturystyka w metropolii – stan i możliwości jej rozwoju w opinii mieszkańców Poznania. *Studia Periegetica*, 1/13: 39–50.
- Kaczmarek U., Bąkowska E. 2016. Usługi socjalne, zdrowotne i bezpieczeństwo publiczne. [W:] T. Kaczmarek, Ł. Mikuła (red.), *Koncepcja kierunków rozwoju przestrzennego Metropolii Poznań*. Centrum Badań Metropolitalnych UAM, Poznań, s. 213–220.
- Kaczmarek U., Kołodziejczak A. 2017. Analiza zróżnicowania regionalnego dostępności do usług medycznych w Polsce w latach 2006–2015. *Miscellanea Oeconomicae, Studia i Materiały* 3, 1: 241–250.
- Kołodziejczak A. 2010. Modele rolnictwa a zróżnicowanie przestrzenne sposobów gospodarowania w rolnictwie polskim. Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań.
- Kołodziejczak A. 2012a. Rozwój zrównoważonego rolnictwa w Polsce. *Biuletyn IGSEiGP UAM, Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna*, 17–18: 89–102.
- Kołodziejczak A. 2012b. Wsparcie pozarolniczej działalności gospodarczej w Polsce w ramach PROW 2007–2013 w aspekcie przestrzennym. *Studia KPZK PAN*, 145: 163–178.
- Kołodziejczak A. 2013. Przyszłość obszarów wiejskich w Wielkopolsce – możliwe scenariusze. *Studia Obszarów Wiejskich*, 31: 143–152.
- Kołodziejczak A. 2014. Wpływ instrumentów polityki spójności UE na rozwój obszarów wiejskich w woj. wielkopolskim. *Studia KPZK PAN*, 156: 267–282.
- Kołodziejczak A. 2015a. Agriculture in the NATURA 2000 Areas in Poland: Spatial Differences in the Absorption of Financial Means for Sustainable Development. [W:] *Economic Development in Rural Areas. Functional and Multifunctional Approaches* P. Dannenberg, E. Kulke (red.). Ashgate, s. 171–184.
- Kołodziejczak A. 2015b. Wielofunkcyjność rolnictwa jako czynnik rozwoju zrównoważonego obszarów wiejskich w Polsce. [W:] *Wiejskie obszary funkcjonalne*. *Studia Obszarów Wiejskich*, 37: 131–142.
- Kołodziejczak A. 2015c. Znaczenie funkcji bibliotek w środowisku wiejskim w Polsce. *Studia Obszarów Wiejskich*, 40: 129–139.
- Kołodziejczak A. 2016. Znaczenie funduszy UE w rozwoju wielofunkcyjności rolnictwa w województwie wielkopolskim w latach 2004–2014. *Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna*, 36: 131–144.
- Kołodziejczak A. 2017. Koncepcja zintegrowanego rozwoju rolnictwa i wsi a wiejskie obszary funkcjonalne. *Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna*, 37: 41–49.
- Kołodziejczak A. 2018. The 2007–2013 Agri-environmental program as an instrument for the retardation of natural resources in Poland. *Journal of Agribusiness and Rural Development*, 2(48): 143–151.
- Kołodziejczak A., Głębocki B., Kacprzak E., Maćkiewicz B., Szczepańska M. 2018. Społeczne i ekonomiczne koszty bezładu przestrzennego w rolnictwie. [W:] A. Kowalewski, T. Markowski, P. Śleszyński (red.), *Koszty chaosu przestrzennego*. *Studia KPZK PAN*, 182, 2: 239–279.
- Kołodziejczak A., Kacprzak E. 2016. Funkcje rolnicze. [W:] T. Kaczmarek, Ł. Mikuła (red.), *Koncepcja kierunków rozwoju przestrzennego Metropolii Poznań*. CBM UAM, Poznań, s. 129–143.
- Kołodziejczak A., Kacprzak E., Maćkiewicz B. 2019. Problemy rolnictwa na obszarach metropolitalnych. *Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna*, 47: 37–56.
- Kołodziejczak A., Kossowski T. 2011. Diversification of farming systems in Poland in the years 2006–2009. *Quaestiones Geographicae*, 30(2): 49–56.

- Kołodziejczak A., Kossowski T. 2016. Wykorzystanie metody autokorelacji przestrzennej do analizy ubóstwa na obszarach wiejskich. *Wiadomości Statystyczne*, 10(665): 22–32.
- Maćkiewicz B., Andrzejewski A., Kacprzak E. 2018. Koszty bezładu przestrzennego dla rynku nieruchomości. [W:] A. Kowalewski, T. Markowski, P. Śleszyński (red.), *Studia nad chaosem przestrzennym*. *Studia KPZK PAN*, 182, 2: 280–316.
- Maćkiewicz B., Kacprzak E. 2015. Policies of farmland use in the agglomeration of Poznań. *Studia Regionalia*, 41–42: 115–128.
- Maćkiewicz B., Puente Asuero R., Pawlak K. 2018. Reclaiming urban space: a study of community gardens in Poznań. *Quaestiones Geographicae*, 37(4): 121–140.
- Mikuła Ł., Kaczmarek U. 2019. From marketization to recentralization: the health-care system reforms in Poland and the post-New Public Management concept. *International Review of Administrative Sciences*, Band 85(1): 28–44.
- Polna M. 2011. Indywidualne gospodarstwa rolne jako beneficjenci Działania 5. PROW „Zalesienia gruntów rolnych” w województwie wielkopolskim. *Journal of Agribusiness and Rural Development*, 3(21): 81–91.
- Polna M. 2017. Zmiany lesistości obszarów wiejskich w Polsce w latach 1995–2016. *Roczniki Naukowe SERiA*, 19, 2: 194–199.
- Polna M. 2018a. Implementation of the afforestation programme in Poland – a regional approach. *Roczniki Naukowe SERiA*, 20, 3: 132–139.
- Polna M. 2018b. Deforestation as an element of planning and shaping space. *Intercathedra*. 3(36): 291–298.
- Polna M. 2019. Uwarunkowania i skala wyłączania na cele nieleśne gruntów leśnych w Polsce. *Acta Scientiarum Polonorum, Administratio Locorum*, 18(2): 181–191.
- Polna M., Szczepańska Ł. 2010. Skala i zróżnicowanie przestrzenne absorpcji funduszy UE na przykładzie działania „Zalesienia gruntów rolnych” w województwie wielkopolskim w latach 2004–2006. [W:] R. Rudnicki (red.), *Fundusze Unii Europejskiej jako czynnik modernizacji rolnictwa polskiego*. *Studia i Prace z Geografii i Geologii*, 7: 127–140.
- Raszeja E., Wilkaniec A., Szczepańska M. 2017. Management of landscape resources as an element of development of communes in the Poznań agglomeration – declarativeness of assumptions vs realities of spatial policy. *Przestrzeń i Forma*, 29: 135–152.
- Staszewska S. (red.) 2017. Rewitalizacja miast i odnowa wsi – wieloaspektowe ujęcie procesu zmian. *Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna*, 39.
- Staszewska S. (red.) 2018a. Dobre praktyki w rozwoju miast i wsi w zakresie przestrzennym, społecznym i środowiskowym. *Biuletyn KPZK PAN*, 270.
- Staszewska S. 2018b. Przestrzenny rozwój obszarów wiejskich. *Zasady kształtowania przestrzeni wsi wielkopolskich*. *Ekspertyzy i Raporty IGSEiGP UAM*, 3.
- Szczepańska M. 2017. Family allotment gardens – the case of the Poznań agglomeration. *Europa XXI*, 32: 7–40.
- Szczepańska M., Kołodziejczak A., Kacprzak E. 2015. Urban agriculture of the Poznań agglomeration. *Studia Regionalia*, 41–42: 141–156.
- Szczepańska M., Krzyżaniak M., Świerk D., Urbański P. 2016. Rodzinne ogrody działkowe jako element zielonej infrastruktury na terenie aglomeracji. *Studia Miejskie*, 22: 129–143.
- Szczepańska M., Staszewska S. 2016. Znaczenie ogrodnictwa miejskiego w procesie rewitalizacji. *Problemy Rozwoju Miast*, 3: 33–43.
- Szczepańska M., Wilkaniec A. 2016. Outdoor advertising in rural areas attractive for tourism. *Studia Obszarów Wiejskich*, 43: 85–98.
- Szczepańska M., Wilkaniec A. 2017. Miejskowy plan zagospodarowania przestrzennego a kształtowanie ładu przestrzennego na obszarach wiejskich – studium przypadku. *Acta Universitatis Lodzensis, Folia Geographica Socio-Oeconomica*, 28: 83–103.
- Szczepańska M., Wilkaniec A., Škamlová L. 2019. Visual pollution in natural and landscape protected areas: Case studies from Poland and Slovakia. *Quaestiones Geographicae*, 38(4): 133–149.
- Wilkaniec A., Raszeja E., Szczepańska M. 2017. Wykorzystanie zasobów krajobrazowych w polityce przestrzennej gmin na obszarze aglomeracji poznańskiej – między strategią a praktyką. *Studia Obszarów Wiejskich*, 45: 105–123.

- Wilkaniac A., Szczepańska M. 2017. Manorial and grange complexes as a cultural heritage of the agricultural landscape in the management of commune space: a case study of Tarnowo Podgórne, Wielkopolska. *Quaestiones Geographicae*, 36(2): 107–123.
- Wojtyra B. 2015a. Wpływ renty położenia na lokalizację stref aktywności gospodarczej na obszarach wiejskich województwa wielkopolskiego. *Biuletyn Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna*, 32: 121–134.
- Wojtyra B. 2015b. Zagospodarowanie przestrzenne gminy wiejskiej Kotlin w świadomości jej mieszkańców. *Acta Universitatis Lodziensis, Folia Geographica Socio-Oeconomica*, 20: 155–167.
- Wojtyra B. 2016. Lokalne strefy aktywności gospodarczej w planowaniu przestrzennym obszarów wiejskich województwa wielkopolskiego. *Studia KPZK PAN*, 167: 142–153.
- Wojtyra B. 2017a. Poziom wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich województwa wielkopolskiego. *Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna*, 40: 149–161.
- Wojtyra B. 2017b. Zasoby lokalne w planowaniu przestrzennym centrum wsi – studium przypadku Rokietnicy. *Studia Obszarów Wiejskich*, 45: 125–140.
- Wojtyra B., Grudzień Ł. 2017. Rozwój przemysłu piwowarskiego w Polsce okresie tzw. piwnej rewolucji w latach 2011–2016. *Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego*, 31(1): 52–67.
- Wojtyra B. 2019. Lokalne strefy aktywności gospodarczej w procesie rozwoju obszarów wiejskich województwa wielkopolskiego. *Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań*.
- Wojtyra B., Grudzień Ł., Lichota J. 2020. The (r)evolution of the craft beer scene in Poland after 2010. [W:] M. Patterson, N. Hoalst-Pullen (red.), *Geography of Beer: Culture and Economics*, s. 47–65.

Scientific research on rural development in the Department of Agricultural and Rural Geography

Abstract: Initially, studies on rural development were not very popular among researchers and were related to agricultural geography. This was a monofunctional approach (sectoral), i.e. rural areas were discussed in terms of agriculture. Agricultural areas were rural areas, whereas the agricultural population meant the rural population. The breakthrough came in the 1990s, when in the studies on rural areas a multifunctional approach was applied. There emerged a sub-discipline in Polish geography, i.e. rural geography, and in the studies what has been most often emphasised is its multifaceted character as opposed to its former equivalent and at the same time only part of the present diversified interests, that is agricultural geography. In the early 21st century, the conception of integrated agricultural and rural development appeared, which became the basis for comprehensive studies. The conception of integrated agricultural and rural development presents economic, social and natural determinants as a crucial variable explaining the deformation of the spatial structure of rural areas in terms of a place understood as a certain territorial unity. The assumptions of this conception, based on the multifunctionality of agriculture and rural areas, have been often used as a theoretical basis in planning and diagnostic studies as well as in typologies. The article aims to show the results of the research related to rural development, which were conducted by the staff of the Department of Agricultural and Rural Geography. This research has been diversified to a large degree – in terms of quantity, quality and the space it covered. It has resulted in many demands for the rural development policy.

Key words: rural areas, geographical research output, integrated agricultural and rural development planning